

אבי שגיא וידידיה צ' שטרן (עורכים קבועים), טובה כהן ורות הלפרין-קדרי (עורכות אורחות). מגדר וחברה בישראל, תרבות דמוקרטית, גיליון 10, 2006. 475 עמודים.

דפנה הקר*

הגיליון העשירי של כתב העת תרבות דמוקרטית מוקדש לזכרה של פרופ' דפנה יזרעאלי ז"ל, סוציולוגית פמיניסטית דגולה ומורת דרך מופלאה. הגיליון מאגד 13 מאמרים שעוסקים במגדר וחברה בישראל. מלבד כותרת העל אין לקובץ המאמרים תמה מארגנת, והם בבחינת אוסף אקלקטי ממגוון תחומי דעת. בשל קוצר היריעה לא אוכל להציג את המאמרים באופן ממצה, ובוודאי שלא באופן ביקורתי, ולכן אסתפק בשרטוט מפת התמצאות לקהל שעשוי למצוא במאמרים מקור חשוב ופורה למחקר, להוראה ולעשייה פמיניסטיים.

הגיליון פותח במאמרו המפתיע של עדי אייל, "הגישה הפמיניסטית והגישה הכלכלית למשפט: יריבות נצח או אי-הבנה בין ידידים?". אייל מנסה לבחון מה יכולות הגישה הכלכלית למשפט והגישה הפמיניסטית למשפט ללמוד זו מזו. לא מדובר בניסיון לייצר סינתזה בין הגישות השונות כל כך, אלא להציע "אינטראקציה קונסטרוקטיבית" ביניהן. לשיטתו של אייל, דו-שיח בין שתי הגישות יעשיר את הגישה הכלכלית בכך שיחשוף אותה להשלכות של המצב האנושי הרבגוני ושל המיצוב החברתי על מושגי יסוד כגון אובייקטיביות ורציונליות, ויעשיר את הגישה הפמיניסטית בכך שיחשוף אותה לניחות ממוקד וצופה פני עתיד ולמתודות מדידות המאפשרות ודאות וצפיות משפטיות.

מאמר תיאורטי נוסף הוא מאמרה של הנרייט דהאן-כלב, "פמיניזם מזרחי, פוסט-קולוניאליזם וגלובליזציה". דהאן-כלב מציגה את משנתן של הפמיניסטיות הפוסט-קולוניאליזם המאתגרות את השיח הפמיניסטי המערבי בתובנותיהן כי לא ניתן להתייחס לכל הנשים כמקשה אחת וכי אי אפשר להבין את מצבן, את צורכיהן ואת רצונותיהן של נשים במנותק מזהותן הלאומית, הקהילתית, הדתית, המינית והמעמדית. במסגרת זו הפמיניזם המזרחי קורא תיגר על הפמיניזם האשכנזי ומאשים אותו בהדרה של פמיניסטיות מזרחיות ובעיצוב סדר יום המשרת בעיקר את הנשים החזקות בחברה. סדר היום החדש שהפמיניזם המזרחי מבקש להנחיל כולל הכרה בסיפר המזרחי והתמודדות עם בעיות של עוני, אבטלה, חינוך, השכלת יסוד ושכר יסוד, בעיות שעומן מתמודדות הנשים החיות בשולי החברה הישראלית. דהאן-כלב מצביעה על הרדיקליות הטמונה בפמיניזם המזרחי שמציב פרדיגמה פוליטית אלטרנטיבית רחבת היקף הכוללת מאבק נגד הקפיטליזם הגלובלי, הגזענות הלאומנית והעדתי והליברליזם האינדיבידואליסטי.

דוגמה לכיווני החשיבה והעשייה הנגזרים מהפמיניזם המזרחי ניתן למצוא במאמרה של אורלי בנימין, "במורדות שוק העבודה: מסחור כוח-עבודה נשי בישראל". לטענתה של בנימין, סחר בנשים, ניצול מהגרות עבודה ופגיעה בזכויותיהן של מועסקות באמצעות חברות כוח אדם הם כולם ביטויים לתהליך של מסחור כוח העבודה הנשי. בתהליך זה העובדת

* מרצה בתכנית ללימודי נשים ומגדר בשיתוף NCJW ובפקולטה למשפטים על שם בוכמן באוניברסיטת תל אביב.

נתפסת כסחורה עוברת לסוחר, ונרמסים תנאי העבודה שיכלו להבטיח לה קיום עצמאי בסיסי כאישה בעלת מחויבויות משפחתיות וקהילתיות. בעזרת שתי דוגמאות – היעלמות יום העבודה של האם העובדת והכרסום בסיכויי העובדת לכיסוי פנסיוני – ממחישה בנימין את תוצאות המסחר של כוח העבודה הנשי ואת כיווני הפעולה הפוליטיים והמשפטיים שעל הארגונים הפמיניסטיים לאמץ כדי לנסות לשנות את מציאויות החיים של העובדות העניות בישראל.

הן מאמרה של זהבית גרוס, "התבנית הנפשית הנשית הנאלמת של בוגרות החינוך הממלכתי-הדתית בישראל" והן מאמרה של טובה כהן, "מנהיגות דתית נשית: האורתודוקסיה המודרנית בישראל כמקרה מבחן", עוסקים בניצני המהפכה הפמיניסטית בקרב האוכלוסייה היהודית הדתית בישראל. גרוס מסיקה מראיונות שקיימה עם ארבעים בוגרות החינוך הממלכתי-דתי כי ניצני המהפכה טרם חלחלו לבתי הספר הממלכתיים-דתיים. כמעט בכולם הרטוריקה הנשית הרשמית היא בעלת אופי דתי-חרדי יותר מאשר דתי-ציוני, והקוריקולום הבית ספרי אינו כולל פיתוח ועיצוב של הזהות הנשית של התלמידות. לדעתה של גרוס, יש מקום לשידוד מערכות בתחום חינוכן של בנות בבתי הספר הממלכתיים-דתיים, לרבות פיתוח תכנית לימודים שבמרכזה "המפגש המאתגר בין פמיניזם, דת ויראת שמים".

כהן ממקמת את המציאות המדכדכת בבתי הספר הממלכתיים-דתיים העולה ממחקרה של גרוס בהקשר רחב יותר וממפה באופן מרתק את ניצני המנהיגות הנשית בקרב חוגים שונים של היהדות הדתית. ראשית, היא משרטטת את התהליכים ההיסטוריים-חברתיים שפותחים את המנהיגות הדתית הגברית בפני נשים, בהם השינוי במעמד חברתי של נשים בישראל ובעולם, יבוא תובנות של הפמיניזם האמריקאי, פתיחת מדרשות לבנות והמעבר ממנהיגות אוטוריטיבית של קהילה גיאוגרפית למנהיגות מעצבת של קהילה וולונטרית. שנית, כהן מתארת את המתרחש בשלוש הקבוצות הדתיות היהודיות העיקריות בישראל: היעדר לגיטימציה למנהיגות דתית נשית בקרב הקבוצה החרדית שאינו מתערער חרף נוכחותן הבולטת של מורות ושל מחזירות בתשובה; לגיטימציה מוחלטת למנהיגות דתית נשית בקרב הקהילות הרפורמיות ובמידה מהוססת יותר גם בקרב הקהילות הקונסרבטיביות; ובתווך ניצנים של מנהיגות דתית נשית בקרב האורתודוקסיה המודרנית, שבאים לידי ביטוי במדרשות ובעומדות בראשן, בהנהגה של קהילות וולונטריות מחוץ למדרשות, בהתארגנות הפוליטית של ארגון "קולך" ובהכשרה של יועצות הלכה וטוענות רבניות.

רות הלפרין-קדרי משרטטת קווים ראשוניים להתמודדות עם השאלה בדבר היכולת של המשפט להניע שינוי חברתי. היא מצביעה על הפער שבין המציאות החברתית, שבה אין התקדמות של ממש בכוחן החברתי של נשים בישראל, ובין היכול המרשים של חוקים מבית היוצר של המחוקק הישראלי העוסקים בנשים ומבקשים לקדם את מעמדן החברתי. הלפרין-קדרי מציעה שני הסברים לפער הזה: העדר אכיפה ואימפולסיביות במעשה החקיקה. עם זאת, שני ההסברים האלה הם לטענתה רק ביטוי לפער שבין האידיאולוגיה הפמיניסטית העומדת בבסיס החוקים ובין הסדר החברתי הישראלי. בעוד שיש בחוקים הרבים העוסקים בנשים משום עדות לחלחול תובנות פמיניסטיות בדבר חשיבותו של השוויון המגדרי המהותי לפחות בקרב חלק מחברות הכנסת ומחבריה, הרי אי הקצאת המשאבים הדרושים למימוש ההבטחות הגלומות בחוקים מלמד על סדר יום ועל עמדות חברתיות ופוליטיות פטריארכליים.

גם חנה הרצוג, במאמרה "בין כיכר הדשא ושביל החצץ – נשים, פוליטיקה והחברה הישראלית", עוסקת בשאלת כוחן החברתי של נשים בישראל, אך מציגה עמדה אופטימית יותר מזו של הלפרין-קדרי. לטענתה, התכונות בנתונים של ייצוג נשים במוסדות המדינתיים ובמרחש מחוץ לכותלי הממסד מלמדת על תהליך איטי אך עמוק שהוא תוצר של פעילות פמיניסטית פוליטית. תהליך זה כולל מגמת עלייה בייצוג נשים בפוליטיקה הממסדית ופיתוח ערוצי פעילות פוליטית חלופית שבעזרתם הופכות נשים לכוח מרכזי בחברה האזרחית המתהווה. בניגוד להשתתפותן של נשים בפוליטיקה הממסדית שאינה מובילה לאתגור סדר היום הלאומי, פעילותן של נשים פמיניסטיות במרחב החברה האזרחית היא, לטענת הרצוג, התנועה המאתגרת ביותר של הסדר הפוליטי והחברתי הקיים. עיתונות פמיניסטית, עמותות של נשים מזרחיות, עמותות של נשים פלסטיניות, ארגוני שלום של נשים, שדולת הנשים וקואליציות בין הארגונים הפמיניסטיים השונים מאתגרים את השיח הדומיננטי, בין היתר באמצעות ערעור על החשיבה הבינארית ועל התפיסות של כוח ופוליטיקה בעזרת פוליטיזציה של האמהות והמשפחה ושיח רפלקסיבי אנטי-מהותני.

מאמרה של חנה ספרן, "החלום ושברו או אגדת ההזדמנויות השוות: נשים מהגרות ובנייתה של חברה שוויונית בישראל", מחיה חלק מהדמויות שיצרו את התהליך שעליו מצביעה חנה הרצוג. ספרן מתמקדת בשתי תקופות, שנות העשרים ושנות השבעים של המאה הקודמת, ובשתי נשים, שרה עזריה, שהייתה ממייסדות התאחדות נשים לשיווי זכויות בא"י, ומרילין ספר, מחלוצות הפמיניזם הישראלי. בשתי התקופות ואצל שתי הנשים תורגמה ההתפכחות ממיתוס השוויון המגדרי לעשייה למען נשים ולמאבק למען שינוי פני החברה. הגיליון מכיל גם מאמר פרי עטה של פרופ' דפנה יורעאלי ז"ל, "פוליטיקה מגדרית בישראל", שעוסק אף הוא בנוכחותן של נשים בספרה הציבורי. יורעאלי מתעדת את סיפור הצלחת המאבק לשילוב נשים במועצות מנהלים של חברות ממשלתיות וחושפת את מגבלותיהן. התייעור שמספקת יורעאלי הוא בבחינת הצצה נדירה לרשת הגורמים המולידים שינוי חקיקה למען נשים, לרבות ועדות ממשלתיות, פקידי ממשלה, הכנסת על חבריה וועדותיה, יועצת ראש הממשלה למעמד האישה, מפלגות, ארגונים לא ממשלתיים ובית המשפט העליון, שרק בזכות התערבותו יושם החוק שהביא לגידול שיעור הנשים בדירקטוריונים ממשלתיים מ-7% לכ-40%. דא עקא, ששילובן של נשים בדירקטוריונים לא הביא לייצוג אינטרסים של נשים. לטענת יורעאלי, השיח הרציונלי שעמד בכסיס שינוי החקיקה קעקע את הלגיטימציה להשמעת קול נשי, והמעטות המעזות להשמיע את קולן הפמיניסטי נענשות על ידי חבריהן לדירקטוריון. גם העובדה שהחוק לא הכיר בצורך לשלב קבוצות מוחלשות נוספות שקיימות בחברה הישראלית והעובדה שהוא חזק בעצם את החזקות, קרי נשים אשכנזיות, משכילות ומבוססות, הופכת את ההישג למוגבל.

מאמריהן של עליזה לביא, פנינה להב ואורלי לובין מובילים את הגיליון למחוז תוצרי התרבות וייצוגי השיח. עליזה לביא מציגה את ממצאי מחקרה שמצטרפים למחקרים קודמים המלמדים על הדרת נשים מכלי התקשורת. לביא מצאה כי העלייה המרשימה בשיעור הנשים העורכות יומני חדשות ותכניות אקטואליה ברדיו לא הביאה לעלייה בשיעור הנשים המשתתפות בתכניות רדיו אלה: 90% (1) מהמרואיינים הם גברים. מראיונות שקיימה לביא עם עורכים ועורכות עולה כי אין מודעות לתת הייצוג של נשים, ותחת זאת יש התעלמות מודעת מסוגיית המגדר והעדפה מכוונת של מרואיינים גברים. יתר על כן, מאפייני המדיום

מונעים תחקירים מעמיקים וניסיון להרחיב את מעגל המרואיינים המוכר כך שיכלול נשים. גם מנגנונים של יחסי ציבור ודוברות ושחיקת הנשים המרואיינות תורמים להדרת נשים מגלי האתר.

פנינה להב מספרת במאמרה "קישטה, בתמונות ובטקסט" את סיפור מאבקה המשותף עם פרופ' דפנה יזרעאלי נגד בית התפוצות. המאבק היה בגין תמונה שנתלתה בתצוגה על יום הכיפורים והייתה עיוות של תמונתו המפורסמת של מאוריצי גוטליב של יהודים בבית כנסת. מהתמונה שהוצגה נמחקו הנשים שצוירו על ידי גוטליב במקור והועתקו רק הדמויות הגבריות. להב מציגה ומנתחת את הנימוקים הסקסיסטיים והבירוקרטיים שהוצגו על ידי אנשי בית התפוצות בתגובה לדרישה להסיר את התמונה המבישה. להב טוענת שהמענה לשאלה "מדוע הוחלט בבית התפוצות להציב את התמונה מלכתחילה?" טמון בדמותו של אבא קובנר, ראש צוות ההיגוי של המוסד. לטענתה, קובנר עיצב את בית התפוצות בדמות היהודי שדמיון שהוא היה אילולא נשבה בקסמי הציונות וההשכלה, וזאת כדי להדגיש את נצחיות הקיום היהודי החסין מתמורות. דמות זו היא דמות הגבר היהודי העטוף טלית ולא דמות האישה, דוגמת הנשים בתמונתו של גוטליב, חסרת המדים הדתיים ועטוית הלבוש הבורגני-מודרני המסמן את השינוי בחברה היהודית.

אורלי לובין מפגישה אותנו עם ספרי הזיכרונות של ציונה רבאו, ודרכם גם עם הבורגנות הצומחת בתל אביב מתחילת המאה העשרים. דווקא הדרתן של נשים מהמרחב ההגמוני-לאומי מאפשרת להן חופש פעולה טקסטואלי, וחופש זה בא לידי ביטוי בכתיבת הזיכרונות של רבאו, המתמקדת באישי ובמרחב הפרטי באופן שאינו מחויב לרצף ההיסטורי ולנרטיב הלאומי. עם זאת, האזכור החוזר ונשנה של החוויות התל אביביות שבהן משוקעים זיכרונותיה האישיים של רבאו מחבר בינם ובין לאומיות הרבה פחות מדוברת בשיח הישראלי, הלאומיות העירונית, הבורגנית והאינדיבידואלית.

את הגיליון חותם מאמרה החשוב והמאתגר של אורית קמיר, "רצון בת המלך – כבודה: הזמנה לפמיניזם ישראלי". במאמר זה ממשיכה קמיר את עבודתה על מושג הכבוד ומשתמשת במערכת המושגים שבנתה – הדרת כבוד, הילת כבוד, כבוד סגולי וכבוד מחיה – לצורך הבנת מעמד האישה ביהדות ובציונות. בעזרת חומרים מגוונים ממחישה קמיר את טענתה בדבר הייחוד של הסיטואציה היהודית-ישראלית ואת מגבלותיה של הפנייה הנפוצה לתוכנות ולמושגים הלקוחים מהפמיניזם האמריקאי. קמיר מציעה לנו את הפמיניזם הא-ציוני כמסגרת קונספטואלית שצריכה להנחות את החשיבה ואת העשייה הפמיניסטיות בישראל. לטענתה, רק פמיניזם שאינו מחויב לאידיאולוגיה הציונית ומתמקד בכבוד הסגולי ובכבוד המחיה של נשים יצליח "לקעקע את פולחן הגבריות הישראלי ואת מנטליות הדרת-הכבוד הכרוכה בו".

לגיליון העשירי של תרבות דמוקרטית מקום של כבוד בארון הספרים הפמיניסטי-ישראלי המתפתח, אם כי ייתכן שאופיו היודו-צנטרי יחליש את המוטיבציה של נשים פלסטיניות פמיניסטיות להכלילו בארון הספרים שלהן. יש לקוות שהחומרים התיאורטיים והאמפיריים הפרושים על פני 475 עמודי הגיליון, וכן המיפוי של הישגי הפמיניזם הישראלי וקריאות הכיוון להתמודדות עם מגבלותיהם, יעשירו את השיח הפמיניסטי ואת תוצריו.